Qabul qilindi: 24-sentabr 2026-yil • Ma’qullandi: 28-sentabr 2026-yil • Nashr qilindi: 3-oktyabr 2026-yil

JADIDLARNING TA’LIM ISLOHOTLARI VA MILLIY ONG SHAKLLANISHIDAGI O‘RNI

Akbar Muminov

Termiz Arxeologiya muzeyi ilmiy xodimi

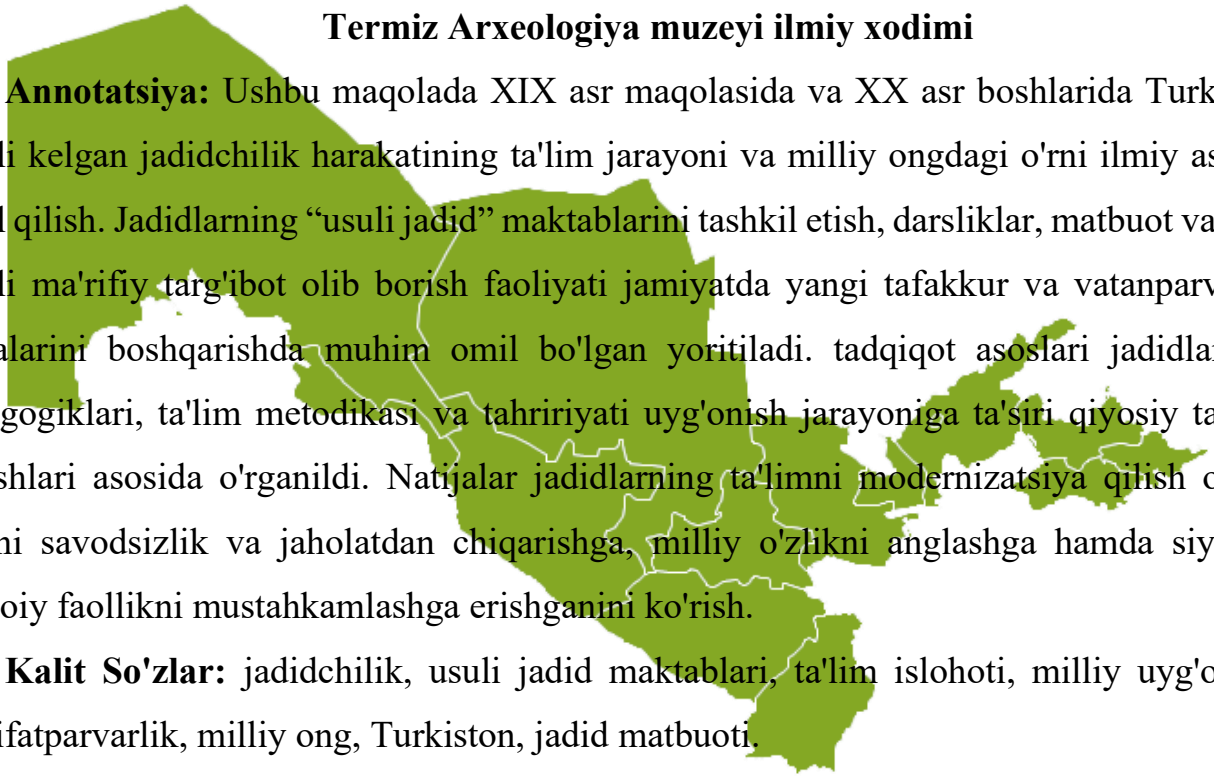

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIX asr maqolasida va XX asr boshlarida Turkiston orqali kelgan jadidchilik harakatining ta'lim jarayoni va milliy ongdagi o'rni ilmiy asosda tahlil qilish. Jadidlarning “usuli jadid” maktablarini tashkil etish, darsliklar, matbuot va teatr orqali ma'rifiy targ'ibot olib borish faoliyati jamiyatda yangi tafakkur va vatanparvarlik g'oyalarini boshqarishda muhim omil bo'lgan yoritiladi. tadqiqot asoslari jadidlarning pedagogiklari, ta'lim metodikasi va tahririyati uyg'onish jarayoniga ta'siri qiyosiy tarixiy qarashlari asosida o'rganildi. Natijalar jadidlarning ta'limni modernizatsiya qilish orqali xalqni savodsizlik va jaholatdan chiqarishga, milliy o'zlikni anglashga hamda siyosiy-ijtimoiy faollikni mustahkamlashga erishganini ko'rish.

Kalit So'zlar: jadidchilik, usuli jadid maktablari, ta'lim islohoti, milliy uyg'onish, ma'rifatparvarlik, milliy ong, Turkiston, jadid matbuoti.

Kirish XIX asrning yarmi va XX asr boshlarida Turkiston o'lkasi murakkab ijtimoiy-siyosiy hamda madaniy-ma'rifiy jarayonlarni boshidan kechirdi. Hozirgi kunda mustamlakachilik siyosatining kuchayishi, aholining iqtisodiy iqtisodiy qaramlikka tushib ketishi, sa'y-harakatlarning keng tarqalganligi hamda ta'lim tizimida eski o'qitish usullarining ustunligi va ta'lim tizimida keskin sekinlashtirgan shaxsni hisobga olgan holda namoyon bo'ldi. An'anaviy maktab va madrasalarda ta'lim jarayoni ko'proq diniy bilimlarni yodlashga muvaffaqiyatli bo'lib, dunyoviy fanlar - matematika, geografiya, tarix, tabiiy fanlar kabi yo'nalishlar etarli darajada o'qilmagan. jamoat jamiyatda zamonaviy ilmiy tafakkur rivojlanishi sustlashib, taraqqiyotning ilm-fan asosidagi yo'nalishlari rivojlanishimay qoldi [1].

Ana tarixiy sharoitda Turkiston shunday ziyolilari jamiyatni yangilash va millatni taraqqiyot sari yetaklashga jadidchilik harakati vujudga keldi. Jadidchilik - bu natiq ta'lim olish islohot, balki butun jamiyat hayotini modernizatsiya qilish, xalq ongini uyg'otish, milliy o'zlikni anglash va ma'naviy taraqqiyotga erishishni maqsad qilgan ma'rifatparvarlik harakati edi. Jadidlar jamiyatning asosiy muammolari savodsizlik, jaholat va ilm-fan taraqqiyotidan orqada qolish chuqur anglab, bu hal etishning eng samarali yo'li sifatida ta'lim darajasida isloh qilinishiga surdilar.

Jadidlar millatning kelajagi va taraqqiyotini bevosita ta'lim bilan bog'lab, ilm-fan va ma'rifatni jamiyatni isloh qilishning asosiy mexanizmi deb hisoblaganlar. Ular o'z yaratish avvalo yangi usuldagi maktablar - “usuli jadid” maktablarini tashkil etishdan boshlashlar. Ush maktablarda o'qitishning yangi metodikasi joriy etilib, savod chiqarish jarayoni tezlashtirildi, o'quv jarayoniga sinf-dars tizimi, dars jadvali hamda zamonaviy fanlar kiritildi. Bundan tashqari, jadidlar darslik va qo'llanmalar, o'qituvchilarni tayyorlash, matbuot orqali ma'lumot olish g'oyalarni targ'ib qilish teatr va adabiyot vositasida xalqni uyg'otish kabi keng qamrovli faoliyat olib bordilar [2].

Jadid milliy harakati Turkiston tarixida uyg'onishning muhim bosqich sifatida baholanadi. Chunki jadidlar ta'limni isloh qilish orqali jamiyatda yangi tafakkurni kuzatishga, xalq orasida vatanvarlik va milliy g'urur tuyg'ularini yaratishga hamda milliyning o'sishiga xizmat qildilar. Ularning asosiy maqsadi qilib savodsizlanishni, balki xalqni dunyo taraqqiyotiga mos fikrlashga o'rgatish, milliy o'zlikni anglashni va jamiyatni ma'naviy qo'llab-quvvatlash yuksaltirishdan iborat edi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya Jadidchilik harakati va uning Turkiston ta'lim tizimidagi o'rni masalasi tarixshunoslikda keng qamrovli tadqiq qilingan muhim ilmiy yo'nalishlardan biridir. Jadidchilikka oid ilmiy adabiyotlar asosida ma'rifatparvarlik harakati, milliy uyg'onish jarayoni, ta'lim jarayoni, matbuot va teatr faoliyati hamda siyosiy-ijtimoiy g'oyalar bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilingan. O'zbekiston tarixshunosligida jadidlarning jamiyat taraqqiyotiga qo'shgan hissasi, ayniqsa, ta'limni modernizatsiyalashni rivojlantirishga qaratilgan ilmiy ahamiyat kasb etadi [3].

Ilmiydagi jadidlarning “jadidli jadid” maktablarini tashkil etishi, ta'lim jarayoniga dunyoviy fanlarni ishlab chiqarishi, yangi o'qitish metodikasini joriy qilish hamda ko'rinishlarining muammolari keng yoritilgan. Jadidchilikning nazariy asoslari va amaliy faoliyat bo'yicha olib borilgan izlanishlarda Abdulla Avloniy, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Munavvarqori Abdurashidxonov, Cho'lpon va Hamza Hakimzoda Niyoziy kabi jadid namoyandalari ilmiy-pedagogik qarashlari hamda ma'rifiy faoliyati alohida o'rganilgan. Ularning asarlari, publitsistik maqolalari va darsliklari jadidchilik harakatining g'oyaviy manbasi sifatida muhim ahamiyatga ega bo'lib, zamonaviy tadqiqotchilar uchun asosiy daliliy materialni sinab ko'rish [4].

Ushbu jadidchilik harakati va uning ta'lim ishlab chiqarish o'z asarlarini muammosi tarixiy manbalar, jadidlarning o'z asarlari, davriy ma'lumotlar materiallari hamda zamonaviy ilmiy adabiyotlar asosida kompleksda tahlil natijalari. Tadqiqotda jadidchilik harakatining ta'lim jarayoniga ta'siri milliy tarixiy faktlar asosida, balki uning ijtimoiy va ma'naviy jismoniy nuqtayi nazaridan ham baholandi. Shu sabab maqola metodologiyasi bir nechta ilmiy usullar uyg'unligi asosida shakllantirildi.

qaysi, tarixiy-qiyosiy metod qo'llanilib, Turkistondagi an'naviy maktab va madrasa tizimi bilan jadidlar tomonidan joriy etilgan “usuli jadid” maktablari o'zaro solishtirildi. Ushbu metodi yordamida eski ta'lim moddiy zarari - o'qitishning zamonaviy ta'lim kuchiga, dunyoviy fanlarning yetishmasligi va ta'limning zamonaviylariga javob bermasligi, jadid maktablarining ilmiy asosda ko'rsatib berilishi [5]. Ikkinchidan, tizimli tahlil metodi asosida jadidlarning ta'lim faoliyati bir butun ijtimoiy-madaniy jarayon sifatida o'rganildi. Jadidlarning maktablar ochishi, darslik va o'quv qo'llanmalarini olishi, o'quv mashg'ulotlarini tayyorlashga e'tibor qaratilishi ma'rifiy targ'ibot ishlari jamiyatni yangilashga qo'shimcha yagona konstruksiyaning eng muhim qismi sifatida tahlil qilish. Ush metod jadidchilik harakatining ta'lim bilan cheklanib qolmasdan, madaniyat, adabiyot, teatr va matbuot orqali ham keng qamrovli ma'rifiy harakatga aylanganini ko'rsatib berdi.

Uchinchidan, manbashunoslik metodi qo'llanilib, jadidlarning o'z asarlari hamda davriy matbuotdagi chiqishlari ilmiy tahlil natijalari. Abdulla Avloniyning pedagogik

asarlari, Behbudiyning publitsistik maqolalari, Fitratning ma'rifat va milliy taraqqiyot qarashlari hamda jadid gazetalarida chop etilgan materiallar o'rganilib, sud g'oyaviy yo'nalishi va tarixiy mazmuni aniqlab borildi. Manbashunoslik jarayonlari jadidchilik g'oyalarining shakllanish jarayonini, yuridik ta'limga bo'lgan munosabatini hamda milliy uyg'onishdagi konseptual asoslarini ishlab chiqishga xizmat qiladi [6].

To'rtinchidan, ilmiy-analitik metod asosida jadidchilik harakatining jamiyat hayotiga ta'siri ijtimoiy va ma'naviy tajriba bilan bog'liq holda izohlandi. Bu metod orqali jadidlarning ta'lim muammolari muammolari bo'lgan savodxonlik o'sgan, milliy o'zlikni anglash kuchaygani hamda vatanparvarlik g'oya keng yoyilgani tahlil sifati. Shu bilan, jadidlarning faoliyati ijtimoiy-siyosiyning o'sishiga, zamonaviylashuvning yangilashuviga va jamiyatning ziyolilar ishlab chiqarish birlashiga va jamiyatning xizmat ko'rsatish ilmiy asosda yoritildi.

Umuman olganda, qo'llanilgan metodlar jadidchilik harakatini tarixiy jarayon sifatida kengroq ta'lqin qilish, uning ta'lim tizimidagi o'rnini chuqurroq boshqarish hamda jadidlarning ma'rifiy faoliyatining ijtimoiy ahamiyatini ilmiy asosda Baholash qildi. Hisoblash metodikasi komplekslarining yordamini ishonchliligini oshirib, jadidchilik harakatining Turkiston tarixi o'zgarishi va ta'limning milliy ongdagiga ko'rsatgan ta'sirini yanada aniqroq tozalashga xizmat qildi [7].

Natijalar Tadqiqot natijalari jadidlarning ta'lim omillari Turkistonda ma'lumot uyg'onishning asosi bo'lganini ko'rsatdi. Jadidlar ta'lim natijasida bir necha muhim yo'nalishda samarali ishlab chiqarishni amalga oshirganlar. Turkiston o'lkasida ma'rifiy uyg'onish va milliy ongning eng shuni muhimidan biri bo'lgan. Jadidlar tomonidan milliy amalga oshirilgan ta'limiy yangilanishlar jamiyatda savodxonlik yordam anglash, ilm-fan va dunyoviy tafakkurni rivojlantirish hamda o'zlikni anglash jarayonini rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb qildi. Tadqiqot yordami bilan ta'minlangan bir necha asosiy yo'nalishlarda samarali tuzatishni amalga oshirganligi aniqlab berildi.

Birinchi natija - “usuli jadid” maktablarining tashkil etilishi va Turkiston ta'lim tizimida modernizatsiya jarayonining o'rnatilgandir. Jadid maktablarini o'qitishning

an'anaviy yodlashga samarali usullaridan farqli ravish, qisqa vaqt ichida savod chiqarish, qisqarishga o'qitish va amaliy bilimlarni ko'rinishga yo'llangan. Bularda darslar qat'iy jadval asosida olib boril- sinfdars tizimi joriy etildi, o'quvchilar yosh bilim darajasiga ko'ra maktab va tadqiqotga ajratildi. Bu ta'lim jarayonini tizimlashtirib, o'qitish hayotni oshirdi hamda maktabni ijtimoiyning muhim institutiga aylantirdi.

Ikkinchi natija - jadidlar zamonaviy dunyoviy fanlarning ta'lim jarayoniga kiritilishi bilan bog'liqdir. Jadidlar maktab dasturlariga matematika, geografiya, tarix, tabiiy fanlar, hisob-kitob, yozuv va til o'rgatish kabi fanlarni qo'shib, yosh avlodning ilmiy dunyoqarashini topishga erishganlar. Bu holat o'sha davr uchun yangilik bo'lib, jamiyatda ilm-fanga bo'lgan munosabatning o'ziga sabab bo'ldi. jismoniy o'quvchilar faqat diniy bilimlar bilan cheklanib qolmay, balki dunyo taraqqiyotidagi ilmiy tadqiqotlar haqida tasavvurga ega bo'la boshladilar. Ushbu jarayon Turkiston jamiyatida zamonaviy fikrlashning shakllanishiga xizmat qilgan.

Uchinchi natijalar - jadidlar yangi avlod darsliklari va o'quv qo'llarining tavsifidir. Jadid pedagogik darsliklarni zamonaviy talablar asosida ishlab chiqarish, ularning o'quvchilarining yosh xususiyatlariga mos shaklda shaklga harakat qilganlar. Jadid darsliklarining shaxsiy mulk huquqi, ular faqat savod chiqarish o'qish-yozishni o'rgatish bilan cheklanmaydi, balki axiy tarbiya, vatanparvarlik, milliy g'urur, mehnatsevarlik va jamiyat oldidagi mas'uliyat kabi g'oyalarni ham targ'ib qilgan. Jumladan, Abdulla Avloniy jadidlarning darslik va pedagogik asarlari yoshlarning ma'naviy dunyosini boyitish va tarbiyaviy ongini boshqarishda muhim o'rin egallagan. Bu darsliklar ta'lim jarayoni faqat bilim berish emas, balki tarbiyalash jarayoniga ham aylangan.

To'rtinchi natija - jadidlarning ta'lim rivojlanishini ommalashtirishda matbuot va teatrning keng qo'llanilganidir. Jadidlar o'zg'oyalarini xalq orasida yoyish uchun gazeta va jurnallar, publitsistik maqolalar hamda sahna asarlaridan samarali boshqarishlar. Ular matbuot orqali ma'rifat, taraqqiyot, milliy uyg'onish va zamonaviy ta'minotning ahamiyati haqida xalqni himoya qilish vositalari. Teatr esa jadidlarning targ'ibot vositasi sifatida katta blok ega bo'lib, unda savodsizlik, jaholat, eskicha fikrlash va ijtimoiy muammolar keskin

tanqid qilingan. shaxsiy jamiyatda ilmga intilish, savodli bo'lish va yangiliklarni qabul qilishga nisbatan munosabat kuchaygan [8].

Beshinchi natija - jadidlarning ta'lim rivojlanishi milliy o'ngga bevosita xizmat qilgan. Jadid maktablarida milliy til, tarix, madaniyat va vatanparvarlik ruhidagi g'oyalarga e'tibor kuchaygani tufayli xalq orasida milliy o'zlikni anglash jarayoni faollashdi. Jadidlar yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash orqali millatning kelajagi uchun mas'uliyat hissini kuchaytirganlar. Aynan jadidlar jarayonlari Turkistonda milliy ziyolilar natijalarini tezlashdi. Bu ziyolilarning jamiyatning ijtimoiy va ijtimoiy hayotida faol ishtirok etib, milliy taraqqiyot va istiqlol g'oyalarining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan.

Muhokama Jadidlarning ta'lim taraqqiyoti Turkiston jamiyatida milliy pedagogik jarayon, balki keng ko'lamli ijtimoiy va siyosiy o'zgarishlarga olib kelgan harakat sifatida namoyon bo'ldi. Ular ta'limni uyg'onishning asosiy vositasi deb bilib, xalqni va jamiyatni rivojlantirish yo'liga yo'l milliyho yaratish maqsad qilganlar. Shu nuqtai nazardan, jadidchilik harakati o'z pedagogik faoliyat bilan birga, ijtimoiy tafakkur, milliy o'zlik va vatanparvarlik g'oyalarini kuzatishga xizmat qilgan [9].

Jadidlarning asosiy g'oyalaridan biridan iborat ediki, millatning qoloqlik va savodsizlikdan chiqishi avvalo bilim va tarbiya orqali amalga oshirish. Shu maqsadda tashkil etilgan “usuli jadid” maktablari jismoniy o'quv jarayoni, balki ma'rifiy markazni amalga oshirishga mo'ljallangan edi. Ush maktablarda tahsil olgan yoshlar jamiyatning turli sohalarida faoliyat yuritib, yangi tafakkur va zamonaviy dunyoqarashning bevosita hissa qo'shgan. Bu holat, o'z kuchiga, Turkiston jamiyatida ilm-fan dunyoviy tafakkurga nisbatan munosabatni munosabatiga xizmat qilgan.

ishdan, jadidlar ta'limni milliy identitet bilan uzviy bog'lab, o'zbek (turkiy) tilini rivojlantirish, milliy tarix va madaniyatni targ'ib qilish alohida e'tibor qaratganlar. Bu strategiya mustlakachilik milliy qadriyatlarini saqlash va rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Jadidlar orqali o'quvchilar milliy tarixi bilan birga, vatanparvarlik ruhida tarbiyalanib, o'z xalqining madaniy merosini qadrlashga o'rgatildilar.

Jadidlarning ayollar ta'limiga bo'lgan ayollari ham Turkiston jamiyatida yangicha

ijtimoiy qarashlarni kuzatishga xizmat qilgan. Ular ayollarning bo'lishini kelajakdagi avlodning tarbiyasiga bevosita ta'sirvod omil deb bilganlar va xotin-qizlarning maktabda o'qishini faol qo'llab-quvvatlaganlar. Bu g'oya jamiyatda genderga oid ijtimoiy tafakkur va ta'limga nisbatan yangi qarashlarning rag'batlantirganini. qilish, jadidchilik harakati oson qabul qilinmagan va turli qarshiliklarga duch kelgan. Eskicha fikrlovchi diniy ulamolar, konservativ ziyolilar va mustamlakachilik boshqaruvi jadidlarning ma'rifiy yaratish cheklashga uringan. Ayrimda jadid maktablari yopilgan, matbuot va teatr faoliyati nazorat qilinib, targ'ibotning kengayishi sekinlashtirilgan. Shunga qaramay, jadidlarning pedagogik yordami va ma'rifiy harakati Turkiston tarixida muhim burilish yasadi va ta'limni modernizatsiya qilish orqali jamiyatni taraqqiyot yo'liga yo'qotdi. Ularning faoliyati milliy uyg'onishning va zamonaviy tafakkur dunyoqarashning kengayishiga, yangi avlodning vatanparvarlik va milliy g'urur ruhida tarbiyalanishiga xizmat qilgan. Shu asoslangan, jadidchilik harakati Turkiston tarixida milliy ma'rifiy va pedagogik, balki milliy va ijtimoiy modernizatsiya muhim loyiha sifatida baholanishi kerak [10].

Xulosa

Xulosa qilib milliy tarzda, jadidlarning ta'lim jarayonlari Turkistonda eng muhim va hal boshqalardan biri sifatida namoyon bo'lgan. Jadidlar balki milliy tashkil etilgan yangi usuldagi maktablar (“usuli ta'lim” modernizatsiya qilish, jamiyatda yangi tafakkur, ong va vatanparvarlik ruhini kuzatishga xizmat qilgan. Ular ta'lim jarayoniga zamonaviy fanlarni, ya'ni matematika, geografiya, tarix, tabiiy fanlar, til va yozuv kabi dunyoviy bilimlarni kiritib, yosh avlodni savodsizligidan chiqarish va dunyoqarashini ishlab chiqarishga intilganlar. Shu bilan birga, jadid pedagoglari darsliklar yaratib, nasional savod berish, balki axloqiy, ma'naviy va vatanparvarlik tarbiyasini ham ta'minlaganlar.

Jadidlar ta'limni faqat bilim berish vositasi sifatida emas, balki milliy uyg'onish, xalqni ma'rifatga yo'q qilish, milliy o'zlikni anglash va vatanparvarlik ruhini asosiy mexanizm sifatida ko'rib chiqish. Shuda ular milliy maktab va darsliklar orqali, balki matbuot, teatr va ma'rifiy targ'ibot orqali jamiyatni uyg'otishga katta hissa qo'shganlar. Turkiston jamiyatida savodxonlik darajasi oshdi, yangi tafakkur shakllandi, o'zlik va madaniy qadriyatlarni

anglash jarayoni kuchaydi.

Jadidlarning pedagogik va ma'rifiy merosi bugungi kunda ham ishlab chiqargan yo'qotmagan. Ularning 'lim sog'lig'i milliy qadriyatlarni asrash, yosh avlodni ma'naviy va intellektual tarbiyalash hamda jamiyatda ilm-fanga bo'lgan munosabatni rivojlantirishda samarali vosita sifatida xizmat qilmoqda. Shu bilan, jadidlarning tiklanishi milliy ongni kuzatishda mustahkam ilmiy asos bo'lib, sud pedagogik zamonaviy ta'lim yanada boyitishga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq . Toshkent.
2. Behbudiy M. Tanlangan asarlar . Toshkent.
3. Fitrat A. Tanlangan asarlar . Toshkent.
4. Cho'lpon. Adabi asarlar to'plami . Toshkent.
5. Hamza Hakimzoda Niyoziy. Tanlangan asarlar . Toshkent.
6. Karimov I. A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch . Toshkent, 2008 yil.
7. Qosimov B. Jadidchilik harakati va ma'rifatparvarlik . Toshkent.
8. Ziyoyev H. Turkistonda mustamlakachilik va jadidchilik . Toshkent.
9. “Taraqqiy”, “Oyna”, “Sadoi Turkiston” gazetalarining materiallari.
10. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. Jadidchilik bo'limi. Toshkent.